

Оливера
Јовановић

Време је
ЉУДСКО
ТАЛАС
НА КАМЕНУ

VULKAN
IZDAVAŠTVO

Београд, 2018.

САДРЖАЈ

Уместо увода	9
НАТАЛИЈА НИКОМЕДИЈСКА	13
Крв мученика је семе	19
Ora pro nobis	25
ОБЛАК ДИМА НАД ЈЕЗЕРОМ ЗЛАТА	29
Нико срећан, а нико довољан, нико миран, а нико спокојан	46
Светлејши књаз и Велики кнез	49
Што човјек посеје, то ће и пожњети	53
Краљ	67
Т'јело стење под силом душевном.	70
Nathalie de Serbie	80
Онамо, онамо, за брда она	92
Уједињење и(ли) смрт	96
Чувајте се лажних пророка који долазе у оделу овчјем	101
НЕ МОЖЕ СЕ ГРАД САКРИТИ КАД НА ГОРИ СТОЈИ	143
КАДА САМ СЕ ВЕЗАО ЗА ТЕБЕ, ЉУБАВИ МОЈА	185
Симеон Чолак и Крст часни	188
Изданци	196
Човек има оно што даје	203

Оливера Јовановић

СЛАВА ЉУДСКА – ПИЈАНСТВО ОД ПЕСМЕ ДО БЛАТА.	235
Издржати атмосферски притисак свега око себе.	248
Marie, Queen of Yugoslavia	272
ТУГА У КАМЕНУ	283
Сјај ископаних очију.	287
Пуста литургија.	309
ЛИТЕРАТУРА	317

Знаш ли, дете моје, зашто победоносни народ њихи њоразе од своје неслоје и једе хлеб зајорчан сузама и њакошћу?

Зашто шћо њобеди крвнике око себе, а не њобеди их у себи.

Владика Николај

УМЕСТО УВОДА

Ово је књига о идеји. Идеја нема крштеницу и умрлицу, порекла је магловитог, не може се прогласити њен крај. Она је попут подземне жиле воде, која на једном месту извире да би се на другом указала као шара преко густе небеске масе новог агрегатног стања. Ипак, не да се ухватити, немогуће је убити је, апсурдан је лов на њу. Идеја није артефакт који је неко ослободио наслага земље и довео до високог сјаја, а затим изложио погледима радозналих људи. Како је онда могуће описати је? Прећи преко њеног лика који жив подрхтава у пределу између срца и главе, подједнако неотуђив од топлоте и отпоран на хладноћу? Ако је тачно да, удаљавајући се од исконске слике, идеја увећава човеков духовни раст, онда је ова књига покушај да се она опише као раздвојена сила духа који се симболизује и отелотворује преко људи и људских дела.

Такво дело је зграда некадашње Друге женске гимназије у Београду, једна од последњих, ако не и последња грађевина у академизираном српско-византијском стилу. Зграда је јединствена по томе што је њен саставни део била капела посвећена Светој Наталији, пројектована по узору на средњовековно црквено наслеђе, али која је пре свега била израз јасне намере пројектанта да подржи свест о делу прошлости, који нас учвршћује као колектив у духовном и културном континуитету. За мене је та зграда чврсти доказ сублимације у зауставном времену, опипљива потврда претварања идеје у конкретну слику, чедо непропадљивих веза које бришу димензије људског времена и ограниченог простора. Зграду је између два рата пројектовала Милица Крстић Чолак Антић, архитекта, унука Чолака Анте Симеоновича, једног од Карађорђевих војвода. Кроз ту породичну везу, кроз духовне дарове који се преливају с предака на

потомке, прелама се историја народа; следећи тај пут повезаности, открива се један нови смисао живота, у чијем су ланцу одговори на питања која човек одгонета сваки пут када покуша да објасни себе у перспективи, чије међе нису искључиво „сада“ и „овде“. Кроз њу се прожима и историја Београда, оживљавају портрети који су утискивали бразде у дуговеке камене образе града. А у том београдском летопису налази се и кућа цинцарског трговца Јована Панђеле, која је, сваки пут када бих покушала да „видим“ тај некадашњи градски живот, израђала као један од чворова загонетке. Панђелина грдосија је као тајна којом су заштићени актери моје приче – стварни јунаци у нестварном призору.

Више од њедесет ђодина је минуло од Миличине смртѝи када сам оздиљно ѝочела да се давим ѝрошлошћу, више од двадесет ѝи је ѝребало да коначно ѝрејознам немушѝи зов оноѝа шѝо је за ѝолики свет ѝек један од најрѝзених сѝоменика сѝароѝ Беоѝрада. Не зарасли сѝећак у „неусѝуѝном ѝределу“, не зайушѝена кућерина, змијарник или „двор“ у који је „куѝа ударила“, а „из дувара зовке ѝроникнуле“, већ ѝрађевина из које шѝоком свих ових осамдесет ђодина, оѝикако је ѝодѝињуѝа, исѝрчава жива, ѝоѝуѝ ветѝра неухвайљива младост, жудно хрлећи на ѝуѝ као да он не води крају живоѝа. А осамдесет ѝоследњих ђодина ѝрекрило је оних седамдесет, колико је најунио сѝари израудовани Инѝиѝиѝуѝи када је коначно зайворен да би на ѝеѝово месѝо дошла зѝрада Друѝе женске ѝмназије. Инѝиѝиѝуѝи и ѝеѝов дуѝачки ходник, којим се одомаћено креће добротворка краљѝица Наѝалија, ѝена несрећна снаха Драѝа Машин, али и ѝолики мали вулкани, довољно јаки шѝек ѝолико да зайаласају усѝавано ѝло... малена црква ѝосвећена Наѝалији Никомедијској, коју су шѝешко ошѝетѝили Аусѝиријанци, зайѝим ѝонизили ѝретѝворивши је у ѝривремени свињаѝ, а онда очисѝили да би на ѝом месѝу сѝавили дисѝу своѝ цара.

У ѝрошлостѝ се, ѝретѝѝосѝавимо, урања из разума, из ѝрезвеностѝи, из ѝоѝребе да се сазна исѝина. Човек листѝа хронике и сећања, исѝорију и реѝка сведочења која је неко сачувао. Прича се шѝаложѝи, расѝали машѝу и одвуче у зону фикције, у ѝростѝор фанѝиасѝичне ѝриѝовесѝи која окреѝљује слике и ѝорѝретѝе, даје им ѝлас, доју и ѝокреѝ. И шѝо се више сазнаје, уѝолико се дубље ѝоне у фикцију,

Време је људско талас на камену

иочне да се преклапа реалности тренутној и замишљена представа оновременој. Из мноштва се издвоји једна упечатљива линија, једна илустрирајућа ниш извијена као мост који спаја Напхалију из Нико-медије и Милицу Чолак. У његовом средњем стубу суверено стоји устанички војвода Чолак Анђа, овде Симеон. Усриван, раширених руку, једне према Напхалији, друге према Милици. Видела сам, скоро као на јави, тај мост преко времена и историјских ситуација, Симеонову руку у коју протиче челична општрица димскије, и у позадини Напхалију, пресамићену од паћње, савијену над Адријаном коме мучићељи одваљују руку.

Када је у Београду подинуша Црква Свете Напхалије да би девојке из школској храма понеле макар зрно ње посветије која ће светлети у њиховим будућим животима, само је једну међу њима праћила сенка испружене Симеонове руке. Његову унуку Милицу. Након тој открића, постаде јасно да и најмања слућња случајности или насумичној избора пада у воду.

Ово је књига о духу који ће БИТИ све док је на земљи човека, слободног по икони божјој.

НАТАЛИЈА НИКОМЕДИЈСКА

Нема веће драме у људској историји: мала скућина хришћана, љезрена или уињетавана љод низом царева, љодноси сва искушења са жарком истирајношћу, мирно увећава свој број, тради ред док њихови нејријашељи траде хаос, бори се речју љрошив мача, нагом љрошив окрушности, и на крају љобеђује најснажнију државу коју је историја уљознала. У арени су се сукобили Цезар и Христ, и љобедио је Христ.

Вил Дјурант, *Цезар и Христ*

Док је Цезар полако посустајао пред Христом, син далматинског роба показивао се пред паганима као отелотворење Јупитера. Под дијадемом, прекривен свилом, златом и дијамантима, окружен евнусима и коморницима, живи Јупитер надмено је посматрао целивање својих хаљина, које су у клечећем положају уснама приносили сви који су га походили. Рођен у жилавом гнезду, отпоран на неприлике тешког живота и неприлагођен саосећању које краси племенити сој, имао је ничим неспутани циљ: повратити империји стари сјај. Ако жртвеник треба залити крвљу, нека буде! Нека буде и крв моје крви, тако је мислио Јупитер, мирно гледајући како му Галерије одводи кћер Валерију. Истина, брак између Валерије и Галерија био је резултат разумне процене, јер је крвна веза са једним од темељаца тетрархије требало да спречи будуће сукобе, који би могли бити

мотивисани отимањем наследства. Доминус Јупитер, иако уман и продоран, по некима „отац златног доба“, био је несклон филозофском промишљању и мисаоном систему који би га одвојио од практичног закона живства, па је без сумње лако поднео овај брак из користољубља, правдајући подвођење вишим циљем. Не би било неочекивано ни да се, када га нико не види, грохотом смејао на све то шепурење у свиленим хаљинама и изигравање бога пред окупљеном светином и војском, додатно хранећи култ императоровог генија у гротескној представи моћи. Лукави доминус је, поистоветивши се са Јупитером, посејао ново страхопоштовање и прегазио републиканске обичаје, а апсолутна власт појединца природно је, ради стабилности поретка, прерасла у деспотизам.

У паганској религији налазила се најчвршћа полуга опстанка империје, пре свега зато што се она везивала за структуру власти, за систем правила према коме је патриотизам врховни морални принцип, и то тако што је појам оданости отаџбини нераскидив од титуле цезара. Паганска вера је била погонска енергија власти, цезар је за Римљанина оно што је за хришћанина Син Божји. Али хришћанину је религија била изнад државе, а то је највећа увреда која је обичном грађанину Рима могла бити бачена у лице. Хришћани су одбијали помпезне почести у част обожавања императора, у чему су видели идолопоклонство, презирали стање државног надраста, поштовали су своје храмове и свештенике више од владара, одбијали војне позиве, понашали су се издвојено у односу на паганску већину, која је с временом постала најбруталнији и најупорнији судија у тешким мучењима хришћана. Талог народа, дежурни кривци због срџбе богова, који су узрочници свих невоља у држави, хришћани су у почетку много више сметали народу него магистратима: управо је народ, идентификујући хришћане са охолим, непослушним и недопустиво арогантним ставом према боговима, тражио од службеника власти да жешће и немилосрдније, отвореније и ради јаче поуке, што убедљивије кажњавају „атеисте“. Поликарп је пред Филипом у Смирни жив спаљен јер је окупљена гомила то тражила; Августалије у време Марка Аурелија биле су декорација око виђењег хришћанина Атала, који је приморан да седне на ужарену столицу након што је четрдесет седам хришћана варварски мучено у

амфитеатру; робиња Бландина преживела је целодневно мучење и на крају је стављена у врећу и бачена у арену да је пробурази бик; млада мајка Перпетуа из Картагине сама је мач колебљивог гладјатора усмерила према свом врату. Римски хришћани су евентуално преживљавали само комшијско каменовање приликом изласка из куће. Одсецање главе и удова, спаљивање на ломачи и бацање зверима били су уобичајени поступци кажњавања у име идолатрије, освета „неверницима“ који су се, окренувши се Христу, одрекли богова Рима.

Доминуса Јупитера, иако је у погледу суровости према хришћанима остао иза зета Галерија, историја памти и као убицу свог некадашњег гардесте Георгија Кападокијског. Шта је нагнало Јупитера да почини ову за њега неуобичајену суровост према човеку кога је лично унапредио, нарочито када се зна његова колебљивост према пренасилном обрачунавању са хришћанима? Дубина разочарања због одметништва најближег сарадника била је превелико искушење за њега. За сина осуђеника, који је постао цар и располагао машинеријом моћне државе, пад у огорчење и зловољу поклопио се са ударцем који је у њему изазвало отпадање његовог човека од традиције на којој је почивала снага империје, а кога је он најкраћим путем повезао са издајом. Кратковиди доминус није у осветољубивом гневу према Георгију могао да препозна ни зрно сопствене кривице, која ће се у блиској будућности као казна обрушити на читаву његову породицу, па и на нејасне околности његове смрти, где има места за претпоставку да је, гоњен страхом, очајањем и жалашћу за женом и ћерком, себи одузео живот. За разлику од доминуса, Георгије је имао племенито порекло и високо образовање, а захваљујући храбрости и заслугама, брзо је напредовао у римској војсци до високог чина. Преокрет који ће одредити његов даљи живот, посебно његово место у историји, настао је управо у Десетом прогону хришћана, највећем, када је доскорашњи царски саветник стао испред Јупитера и прогласио се хришћанином, претходно разделивши своју имовину сиромашнима и отпустивши све робове. Георгије је морао бити свестан последица побуне и отворене згрожености због паганског дивљања над хришћанима, нарочито ако је побуњеник човек који је доскора седео уз самог доминуса. Прикован и прикљештен

тешким каменом преко груди, Георгије Победоносац није се одрекао вере. Мучен је незамисливим мукама, али је остајао жив. И веран. Обезглављен је на губилишту после осмодневних мучења, не одрекавши се хришћанства ни у последњим тренуцима живота, измучен до граница издржљивости подношљивим боловима. Кажу, изговарајући молитву.

„Хришћанин“, записао је хроничар Тертулијан, „чак и кад је осуђен на смрт, изговара речи захвалности.“ Георгијевим савременицима ова упорност и остајање у вери под претњом језивог и дуготрајног смакнућа, преданост молитви и у тренутку непосредног сучељавања са ужасним лицем смрти, зацело је била отрежњујуће упечатљива: од нагонског страха, који сева преко кичме посматрача, до тренутка када тај исти посматрач увиђа неразоривост хришћанске молитве, која у њему изазива дивљење.

Уопште узев, када се далматински Јупитер самопрозвао доминусом, живот хришћана био је нешто подношљивији. Међу њима је било и богатијих грађана, оних који су се мешали с паганима, чак градили храмове и остављали верске књиге. Краткотрајни мир прекинуо је Галерије Максимијан, један од владара четворовлашћа, исти онај који се оженио Валеријом како би учврстио везу са царем. Галерије је у хришћанству, које је и поред стравичних прогона упорно расло, видео највећу препреку до највише тачке трона апсолутисте. И доминус је познавао огромну важност религије оличене у митолошким представама пагана, али није поседовао Галеријеву крвожедност и одлучност да се са хришћанима увек тешко и масовно обрачуна, вероватно њушећи, чулом у основи простог човека који је окусио ђаконије власти, опасност ризика коју носи претерани притисак. Међутим, разгневлён због паљења царске палате у Никомедији, могуће додатно кљукан Галеријевим интригама, које су у центар кривице за ту паљевину стављале управо од послушности одрођене хришћане, доминус Јупитер наређује да се смрћу казне „они који се не нађу на скупу царског жртвеног обреда“. Сви владари тетрархије сложили су се у намери да се поруше хришћанске цркве, спале хришћанске књиге и одузме сва имовина хришћанима. Тетрархијски прогон започео је разарањем храма у Никомедији.

Време је људско шалас на камену

Никомедија, главни град источног дела царства, из кога је суверено владао доминус Јупитер док се није заувек настанио у Сплиту, налазила се у Битинији, римској провинцији која излази на Пропонтиду* на северозападу Мале Азије окружене Егејским, Црним и Средоземним морем: Бело, Егејско, преко Босфора, Мраморног мора и Дарданела на том месту дохвата Црно, док Пропонтида раздваја два континента, спајајући Бело и Црно. Тај географски чвор био је место на коме су ницале цивилизације, тачка у којој се састају и растају Европа и Азија, тло преко кога су се укрштали толики сваковрсни интереси. У Никомедији се Ханибал Картагињанин, војсковођа свих времена, сусрео са смрћу, из ње је владао Константин Велики док Константинопољ није рођен под именом Новог Рима. Јустинијан из Царичиног града поново је подигао Никомедију након што је тешко страдала у земљотресу, она је била стратешка база многим војскама у надолазећим вековима. Никомедија је исијавала сасвим посебну важност за многе, па не чуди одлука доминуса Јупитера да је прогласи престоницом Истока и у њој се настани. Поштујући навике претходника, обновио је Каракалина купатила, огромни комплекс који је обухватао библиотеке, одаје за одмор и шеталишта. Никомедија је у то време имала хришћанску богомољу, ковницу новца и ковачницу оружја, палате за чланове доминусове породице, жену Приску и кћер Валерију. Никомедија је, коначно, била град светитеља, град у коме је мученички побијено више хиљада хришћана под императорским преким судом.

Препустивши после пожара у Никомедији „све мучне методе које Рим зна“ наследницима, Далматинац се повлачи у своју палату далеко од Никомедије, да окружен медитеранским мирисима и познатом морском климом окопава салату. Је ли био уморан од јупитерских свечаности, у којима је безмало утапао и горчину осуђеничког гена из кога је поникао, или је страх од блиске земаљске смрти у њему подигао подозрење, какогод, он силази са престола и одлази у сеновита склоништа здања на Јадрану, да у њима остави последње године живота. Сламање његове тетрархије је почело, а из ње се као злослутна сенка пробијала фигура безочног Галерија.

* Старогрчки назив за Мраморно море. (Прим. лект.)

Цар Галерије Максимијан, зет доминуса Јупитера, свом силином своје болесне страсти ударио је на хришћане. Предводио је застрашујуће прогоне, немоћан да се одупре мрачној машти, из које су точиле визије кажњавања, које је ретко ко могао добацити и у стању најдубљег душевног посрнућа. Погубио је у језивим мукама толике хришћане, али се током тог дивљачког похода у паганима, онима који су некада крицима одобравања посматрали живог Поликарпа како се увија у ватри, изненада пробудило једно ново осећање. Како су Галеријева зверства била бруталнија, тако се милост пагана према хришћанима увећавала. Жестина с којом су некада осуђивали хришћане и подстицали њихово кажњавање претворила се у самилост и саосећање: све су ређе потказивали, све су чешће ризиковали живот кријући прогоњене од потере. Снага хришћанског трпљења, које су римски цареви засецали мачем, изненада је постала јача од славе тријумфалних похода императорових легија. Подносити толика бремена злог времена, а опет, ћутке опстајати у вери да бес и мржња не могу надвладати и да је живот јачи од смрти, безмало је била најава краха империје. Не и пропаст Рима. Будуће преображење у папску власт и армије њених мисионара, који су све путеве из побуњених провинција с временом опет скренули ка Риму, учинили су да Свети град из златног праха ренесансе изнова дође у средиште светских прилика.

У време из кога потиче мрачно памћење мучилишта за хришћане, али и чињеница да их ништа није могло затрти, Цезар се све уочљивије повијао пред величанственом сенком Христа. Петар и Павле, мученици спаљени у част Неронових игара, Поликарп, Атал, Бланда, Перпетуа и мноштво верних у арени смрти, губилишту гладијатора и неукроћеника, чија су драматична погубљења вековима забављала све класе царства, преокренули су историју човечанства за сва времена. Густе низови застрашујућих умирања, упоредо с расипништвом и незаситом истребљивачком страшћу, подјареном крицима гомиле у трансу, отишли су ипак у суму загонетне прошлости, таложећи се преко нерасветљених старовековних обреда. Неизбежно, и свежи ритуали у служби издвојеног култа живог божанства Цезара клизили су у мутну амалгамску смесу подлоге за корак Богочовека.

КРВ МУЧЕНИКА ЈЕ СЕМЕ

Гај Галерије Валерије Максимијан, сирови каријериста, непросвећени и окрутни паганин, кога је углавном занимала војничка каријера и продор ка врху власти, био је скромног порекла. Син сточара, и сам одрастао чувајући говеда, Галерије Максимијан је по мајци Ромули, чини се њему најважнијој жени са којом се у традиционалном чину апотеозе последњи међу римским царевима уздигао до богова на брегу Магури код Ромулијане, имао нешто племените крви, која је ипак била надјачана простотом и сновима скромног пастира, у којима није остало места за човекољубље изнад предрасуда о земаљској слави. Славољубив и прилагодљив, мењао се према ветровима који су га на лествици уздизања ка чину свемогућег цара ударили у огрубела сељачка леђа. Један такав ветар догурао га је до брака са Валеријом, те га, пошто се на тај начин ородио са Јупитером, више ништа није могло зауставити.

У Никомедији, Јупитеровом престоном граду, живели су током тетрархијског прогона хришћана Адријан и Наталија. Судићи по атмосфери, за коју ће се врло брзо показати да је била привремена, царство је у том једном блеску дошло у историјску прилику да саживот пагана и хришћана поведе путем помирења. Међутим, према законитостима вечите борбе између супротности, која мора бити праћена драматичним потресима, најубедљивије оличеним у појединачним људским драмама, ту прилику је заувек упропастио зао дух власти подељене између људи заокупљених себичним амбицијама, које нису подносиле поделе. Јупитер је полако почео да губи дах, а на тачки његовог предаха Галерије је препознао место за сопствени одскок. И пре него што ће се заувек повући са власти, доминус се уверио да је Галеријева одлучност у погледу прогона хришћана неупоредиво јача од његове. Никомедија је већ доживела страхоте, али су оне постајале многобројније и неподношљивије под Галеријевим немилосрдним вођством.

Адријан је учествовао у прогонима хришћана као један од Галеријевих старешина. Гледао је муке шибаних до костију, бацање људског мяса животињама, везивање за крст и животињско гладно цепање, копање очију, сипање истопљеног олова у грло, распињање

на крст, одсецање главе, батинање, везивање конопцима за савијене гране дрвећа, које су људе најживо одвајале од удова. Запањен трпљењем мучених, Адријан схвати да се у херојском остајању у вери налази нешто више од пуке заслепљености, или, како су га учили, покушаја да се вековни систем уздрма радикалним одрицањем богова Рима ради освајања политичке моћи. „Заклињем вас богом вашим, ради кога тако страдате, кажите ми истину. Какву награду очекујете од бога вашег за такве муке? Није ли вам што познато о томе из ваших књига?“

„Што око не виде, и ухо не чу, и у срце човеку не дође, то уготови Бог онима који га љубе“, поверише Адријану хришћани речи апостола Павла.

Реч може да сакрије човекову мисао, може да препакује прави смисао садржаја, реч може имати многа својства и домете. Али она може да се издвоји и као симбол светлости будног ума, да буде знак слободе ума артикулисане према излазу чистог смисла и истине, она је кадра да ослободи унутрашњу светлост у човеку који тумара заробљен у сопственој тами. Павле, некадашњи прогонитељ хришћана и фарисеј, ушао је у Дамаск дословно слеп након што је чуо Исусов глас. Притајена сумња, која се пропињала у његовој кривицом озлеђеној души, због окрутности коју је испољио у прогонима, беше га одвела прво у слепило, а онда на пут видела када му Ананије, послат од Господа, умирујућим рукама скиде „љуске са очију“. Тек када је прогледао, Павле је почео да обилази синагоге и говори верницима о Исусу, Сину Божјем. Тек пробуђеног ума, апостол је свима, без обзира на то ко ком народу припада, да ли је слободњак или роб, мушкарац или жена, свима, дакле, јер су са Христом сви једно, упутио највеличанственију икада проповед о љубави: „Ако језике човечје и анђеоске говорим а љубави немам, онда сам као звоно које звони, или прапорац који звечи. И ако имам пророштво и знам све тајне и сва знања, и ако имам сву веру да и горе премештам, а љубави немам, ништа сам. И ако раздам све имање своје, и ако предам тело своје да се сажеже, а љубави немам, ништа ми не помаже. Љубав дуго трпи, благотворна је; љубав не завиди; љубав се не велича, не надима се, не чини шта не ваља, не тражи своје, не срди се, не мисли о злу, не радује се неправди, а радује се истини. Све сноси, све верује,